

Változó értékek, csökkenő nemzettudat

– beszélgetés Gereben Ferencel –

– *Felsőpulyán tartott, sok-sok adattal alátámasztott kitűnő előadásod egyik legmeglepőbb állítása az volt, hogy a Kárpát-medencében élő magyarok közül éppen az anyaországiak a legpesszimistábbak a saját közösségük jövőjét illetően. Hogyan alakulhatott ki ez az állapot?*

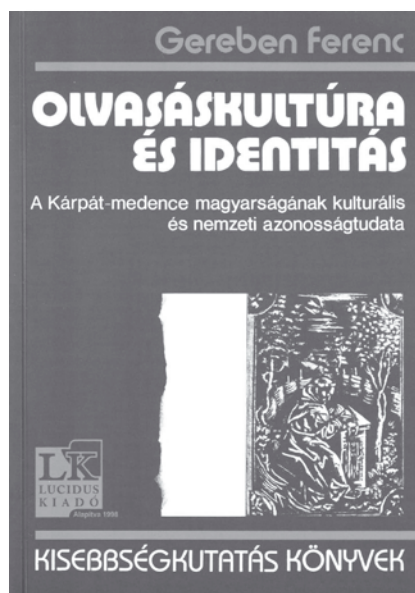
– Igen, ez egy *in medias res* kérdés, ami telibe találja a problémát. Mostanában sokat írnak, beszélnek arról, hogy szétfejlődés van folyamatban a Kárpát-medence magyar nemzetrészei között, és én ezt nem is vonom kétségbe. Ugyanakkor mindig felvetődik bennem a kérdés, hogy vajon mihez viszonyítva? Mert hiszen Trianon előtt sem volt homogén ez a tudatvilág a Kárpát-medencén belül, sőt a mai Magyarországon belül sem homogén. Nagy Attila barátommal több évtizeden át figyeltük kultúrszociológiai, értékszociológiai szempontból Nyugat- és Kelet-Magyarország különbözőségét, és azt elég jelentősnek találtuk. Mintha az ezredforduló táján erősödtek volna a homogenizáló hatások, sajnos úgy, hogy például az ízlés lefelé nivellálódott. Tehát Kelet-Magyarországon is, ahol hagyományörzőbb ízlésorientációt tapasztaltunk korábban, felerősödött a kommercializálódási tendencia. Tapasztalatom szerint a Kárpát-medence határon túli övezeteiben a hasonlóságok és a különbözőségek sajátos egyensúlya érvényesül. Abban például egység mutatkozik, hogy a Kárpát-medence különböző területein a magyar lakosság identitás-tudatának mindenütt három fő pillére van: egy elsősorban pozitív érzelmi, emocionális tartalmakból álló pillér; egy kulturális, aminek nagyon sok összetevője van, kezdve az anyanyelvtől, a valláson, a szokásokon, a történelmi tudaton keresztül az olvasásig, irodalomig, irodalmi ízlésig; a harmadik pedig az etikai kiállás, hogy magyarnak vallja magát, és az identitásának megőrzését feladatnak tekinti, ami kisebbségi helyzetben egy bizonyosfajta vállalás, ezért neveztem én ezt etikai jellegű identitás-elemnek. Kárpátalján és Erdélyben ez a vállalásos identitástípus volt a legerősebb, és egyúttal a többi régióhoz viszonyítva is nagyobb arányú. Az érzelmi hozzáállás lehet differenciáltabb, és lehet leegyszerűsítő: az utóbbi, nem eléggé reflektált hozzáállás az anyaországban a legerősebb. Mert Magyarországon sokan mondják, jó dolog, de nem érzem át...

– ...Hogy jó dolog magyarnak lenni?

– Jó dolog magyarnak lenni, de ezt – bizonyos jelekből ítélve – sokszor igazi belső fedezet nélkül mondják. A ragaszkodásnak rengeteg „hőfokozata” van, Magyarországon elég sűrűn tapasztaltam egy kevésbé átélt identitásváltozatot, a határon túli magyarokhoz viszonyítva ugyanis itt fordult elő a leggyakrabban az a választípus, hogy „annak születtem, hát az vagyok”. Ez az abszolút reflektátlanság: az is benne van, hogy mindez csak így adódott, nincs

nagyon mit kezdeni vele. A viszonylag szerény mennyiségű közömbös válasz viszont a Vajdaságban fordult elő a legmagasabb arányban. Ugyanitt találkoztunk a legtöbb negatív élménnyel: a magyarsághoz tartozás egy olyan dolog, amiből az embernek csak baja származik. Számomra a vajdasági tapasztalat volt a legszív-szorítóbb: itt volt leginkább érzékelhető a hazátlanság érzése, az, hogy „két ország között hazátlan vagyok”. És hozzáteszem, ezek még a kettős állampolgárságról rendezett népszavazás előtti tapasztalatok, azóta még keserűbb lett az egész identitás-hangszerelés a határon túl. Az újabb felmérési adatok azt a bizonyos szétfejlődést erősödő üteműnek mutatják.

Én itt egy centrifugális és egy centripetális erőt érzek egymásnak feszülni, és ezek erőviszonya témakörönként is változó. A történelmi tudat esetében például kifejezetten a centripetális erőt éreztük erősebbnek: ezen a téren nagy a rokonság a különböző országok magyarsága

„Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?”

Identitás-kategóriák* öt ország felnőtt magyar népességének körében (1998-2000)

Sor-szám	Identitás-kategóriák	Magyarország (2000)	Szlovákia (Felvidék) 1999	Ukrajna (Kárpátalja) 1999	Románia (Erdély) 1998	Szerbia (Vajdaság) 2000
1.	Nem tudja, ill. nem válaszolt.	11,1	8,1	7,8	9,8	5,8
2.	(Kizárólag) negatív élmény: hátrányos kisebbségi helyzet, nehézségek, szenvedés, nyomasztó élmények, elnyomás.	4,4	3,3	2,1	1,7	7,4
3.	Közömbös , „mindegy, mi vagyok”, olyan, mint más néphez tartozni; semmi (különösét) nem jelent; „fontosabb emberek lenni”, „vegyes” identitás.	2,2	5,9	0,8	3,9	7,2
4.	Természetes , magától értetődő adottság , amibe beleszülettünk; származás dolga: őseink is magyarok voltak.	16,0	12,0	5,3	5,2	5,9
5.	Tartozni valahová (egy közösséghez, nemzethez, néphez, országhoz, szülőföldre, szűkebb környezethez, családhoz).	14,8	4,6	3,1	4,0	6,3
6.	Közös (anya)nyelv, kultúra , hagyomány, történelem, vallás, szokások, magyar iskolázás, nevelés.	9,6	19,8	13,7	12,9	28,2
7.	Bizkeség , ill. más pozitív érzés (öröm, boldogság, dicsőség, megtisztelő dolog, megnyugvás, „mindent jelent); illetve pozitív jellemvonások (becsülettel, tisztességgel kell – magyarként – élni).	37,5	24,5	29,9	29,4	21,9
8.	(Nehézségek ellenére) vállalás, küzdelem, helytállás, feladat , kisebbségi lét, hátrányos helyzet ellenére megőrizni, ápolni, megmaradni kell; a szabadságot, kisebbségi jogokat meg kell védeni ill. ki kell harcolni; az identitást át kell hagyományozni a következő generációkra.	4,4	21,8	37,3	33,1	17,3
Összesen:		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Amennyiben a válasz több kategóriába is besorolható lett volna, a besorolás a magasabb sorszámú (és értékelésünk szerint a tudatosság magasabb fokán álló) kategóriába történt.

között. Némi különbség, hogy Magyarországon inkább Széchenyi-kultusz van, míg a határon túl, főleg Kárpátalján és Erdélyben pedig inkább Kossuth-kultusz. Amúgy a kutatás során a kérdezettek spontán módon szinte ugyanazokat az általuk nagyra becsült történelmi személyiségeket nevezték meg a leggyakrabban: Széchenyin és Kossuthon kívül Szent Istvánt, Mátyás királyt, Rákóczi Ferencet, Petőfit stb. Antall József is ott volt mindenütt az első tíz között, még Magyarországon is, pedig nincs annyira távol az idő, amikor idehaza oly sok szidalmat kapott. Kádár János egyébként idehaza a hetedik helyre került, Rákóczi után és Deák Ferenc elé...

A múltról alkotott elképzeléseket és a jövőképet az identitástudat részeként vizsgáltuk, mint annak időbeli dimenzióját. A jövőkép esetében a magyar nemzettel kapcsolatos távlati vízió után érdeklődtünk, hogy milyennek látják a kérdezettek a magyarság távolabbi jövőjét. Ebben a határon túli magyarság mutatkozott optimistábbnak. Nos, itt is van azért egy sajátos törés, mert ez a kérdés általában a magyarságra vonatkozott, de rákérdeztünk mindenütt a szűkebb régió (az erdélyi, kárpátaljai stb. magyarság) jövőjére is, s ebben a kérdésben az adott terület megkérdőjeztjei általában eléggé pesszimisták voltak, főleg a délvidékiek. A határon

túliak abban reménykednek, hogy majd Magyarország előre viszi a magyarság szekerét – miközben azok, akik a szekéren ülnek, abszolút nem bíznak ebben. Hozzáteszem, az ezredforduló táján egy kicsit növekedtek az optimizmus-mutatók, a kilencvenes évek elejéhez képest több lett a derűlátó ember Magyarországon. Azóta ismét beborult az égbolt...

Nyilván sok függ attól is, hogyan teszik fel ezt a kérdést. De azt tudjuk, hogy a nemzetközi vizsgálatokban a magyarok általában nagyon pesszimisták szoktak megnyilatkozni, tehát vizsgálatok sora igazolja a sztereotípiát, hogy pesszimista nép vagyunk. Nagyon érdekes dolog, hogy mindez mért nem jelentkezik „hazai méreteken” a határon túli magyarság körében is, és hogy a Kárpát-medence egyik legoptimistább nemzetisége az ezredfordulón miért éppen a legszegényebb kárpátaljai magyarság volt. Ezek azok a kérdések, amiket a formális logika alapján nem lehet megválaszolni. Ilyenkor látszik, hogy mégsem a lét határozza meg a tudatot.

– *Nagyobb energiáik vannak a túlélésre... Erdélyben is azt tapasztaltam, hogy a magyarságtudat inkább védekező: üthettek-vághattok, én akkor is magyar maradok.*

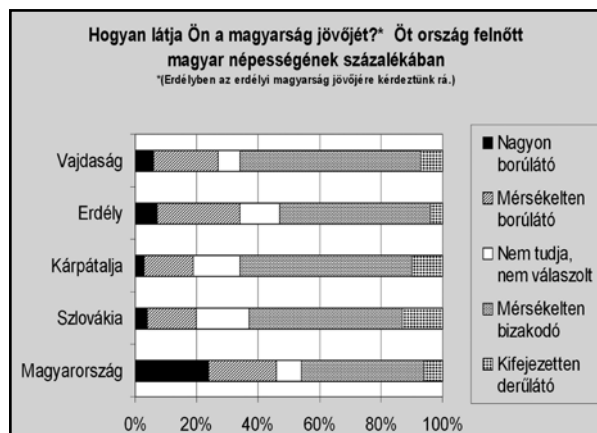
– Az épebb magyar identitásban van egy nagyon erős védekező attitűd, a fennmaradásért való aggodás

és küzdelem. Ennek a történelmi tudatunkban is erős jelei vannak. Például a negatív-pozitív történelmi események felsorolásánál, a tragikus élmények (Mohács, leverett szabadságharcaink stb.) számontartásában látszik, hogy ez egy olyan fajta nemzettudat, amelyik kénytelen a fizikai vereségekből rendre erkölcsi győzelmet faragni. Úgy emlékszem, hogy a felsőpulyai konferencián is felolvastam azt a nevezetes részletet Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényéből, amelyik arról szól, hogy 1926-ban a katonaiskolások hajóznak le a Dunán Mohácsra, megtartani a négyszáz éves emlékünnepet az egykori csatatéren. A kamasz szereplő gondolatain keresztül nyilván az író szól: „Fura dolognak látszik talán, vereséget megünnepelni, de hát aki a győzelmét ünnepelhetne volna itt most, a hatalmas ottomán birodalom: nem volt meg. A tatároknak is nyomuk veszett, sőt időközben, szinte a szemünk láttára, a szívós Habsburg-császárságnak is. Megszoktuk hát, hogy egyedül ünnepelgessük vesztes csatáinkat, melyeket túlélünk.” És itt következik egy „sűrű” mondat: „Talán azt is megszoktuk, hogy a vereséget izgalmasabb, sűrűbb anyagból való és fontosabb dolognak tartjuk a győzelemnél – mindenestre igazibb tulajdonunknak.” Márpedig a Mohácsot máig számon tartja a magyar történelmi tudat. Itt legfeljebb az a nagy probléma, hogy a fiatalabb interjúalanyoknak elég nagy hányada nem válaszolt a történelmi tudatot firtató kérdéseinkre. Magyarán itt számolnunk kell egy növekvő arányú ismerethiánnyal és közömbösséggel. Mert az utóbbi időkben a határon túl a magyar iskolákra eléggé rossz idők következtek el. A magyar szülők sok helyütt már nem tartják annyira fontosnak, gyermekük boldogulása szempontjából kifizetődőnek, hogy magyar iskolába írassák a gyermekeiket. Érdekes, hogy Szlovákiában Mečiar alatt megnőtt a magyar osztályba íratott gyerekeknek a száma, tehát ott még működött a „súly alatt nő a pálma” elve. Most viszont mintha a pálmák

kevésbé lennének hajlamosak a növekedésre, mindenfelől a magyar osztályok csökkenéséről szólnak a hírek...

– Erdélyben is tapasztaltál ilyet?

– Inkább Délvidékről és Kárpátaljáról jönnek ilyen hírek, az utóbbi helyszínről Majnek Antal püspök atya Felsőpulyán is drámai hangú beszámolót tartott. Nekem úgy tűnik, hogy az ominózus népszavazás negatív hatása kezd meglátszani a határon túli magyarság identitás-állapotán is. Mert a nemzettudatnak kellene hogy legyen egy olyan központi magja, amelynek van egy erőteljes kisugárzása, ugyanakkor befogadja a kívülről jövő sugarakat is. Most lényegében a sugárzás inkább csak kívülről érkezik: a magyar olvasáskultúra fellegvára például Erdélyben van, s a magyar identitás tudatnak, hagyományörzésnek, a kultúrához való viszonynak, sőt lassan a magyar nyelvnek is igazából határon túl vannak a központjai. Az anyaországnak nem nagyon van kisugárzó ereje, leszámítva a civil társadalom azért nem jelentéktelen tényezőit. Nem tud támogató, védelmező erő sugározni a határon túli magyar társadalmak felé, hogy érezzék: számon tartjuk, támogatjuk őket. Még ha van is valami támogatás, ez valahogy nem lényegül át érzelmi és erkölcsi mondanivalóval. Valahogy úgy néz ki, hogy „benne van az alkotmányban, muszáj valamit adnunk nektek, de igazából útban vagytok”. Hivatalos tényezők közül ezt így nem mondja ki senki, de a praxison ez érződik. És hát a határokon kívül élők nagyszerűen tudnak dekódolni: a kisebbségi sors érzékennyé teszi az embereket a megaláztatások, az elutasítások, a diszkrimináció érzékelésére – amit a saját országuk többségi népétől oly sokszor megkapnak. Már az ezredfordulón is – amikor még előtte voltunk a népszavazásnak – a határon túli magyarság hihetetlen érzékenységgel mondott ítéletet a magyarországi társadalom azon része felett, amelytől lenézést, gőgöt, elutasítást érzekelt. Minden országban három csoportról kérdeztünk véleményt: saját magukról, tehát az erdélyi vagy felvidéki stb. magyarokról, a magyarországi magyarokról, illetve a többségi népről. Szociálpszichológiai törvényszerűség, hogy a saját csoportot minősítették a legpozitívabbnak. Viszont az volt számomra a szomorú meglepetés, hogy – hangsúlyozom, a népszavazás előtt! – a magyarországi magyarokról alkotott negatív vélemények aránya majdnem elérte a többségi népről mondott negatívumokét. Ami persze nem jelenti azt, hogy nem mondtak sok szépet és jót is, de sokszor felbukkanó vélemény volt, hogy „csak sírnak-rínak, közben sokkal jobban élnek, mint mi, lenéznek minket, gőgösek stb.”. Vagyis beérték a Kádár-rendszer „népnevelésének” gyümölcsei, amikor lényegében évtizedeken keresztül úgy neveltek

A Kárpát-medencében élő felnőtt korú magyar népesség által „kifejezetten nagyra becsült” történelmi személyiségek (az összes megkérdezett százalékában) 1997–2000

Magyarország (2000)	Szlovákia (1999)	Kárpátalja (1999)	Erdély (1998)	Vajdaság (2000)	Horvátország (1997)
Széchenyi István (21,1)	Szent István (17,5)	Kossuth Lajos (18,3)	Kossuth Lajos (16,6)	Josip Broz Tito (19,6)	Kossuth Lajos (20,2)
Kossuth Lajos (17,3)	Petőfi Sándor (13,5)	Rákóczi Ferenc (12,3)	Mátyás király (13,1)	Szent István (16,5)	Szent István (12,9)
Szent István (15,0)	Kossuth Lajos (12,6)	Petőfi Sándor (11,9)	Szent István (9,4)	Mátyás király (9,6)	Mátyás király (8,4)
Petőfi Sándor (12,1)	Széchenyi István (9,3)	Szent István (8,6)	Petőfi Sándor (7,8)	Kossuth Lajos (7,6)	Rákóczi Ferenc (6,4)
Mátyás király (11,6)	Mátyás király (6,4)	Antall József (7,8)	Széchenyi István (6,8)	Széchenyi István (3,9)	Petőfi Sándor (6,2)
Rákóczi Ferenc (5,8)	Rákóczi Ferenc (5,3)	Széchenyi István (7,4)	Rákóczi Ferenc (6,2)	Petőfi Sándor (3,7)	Széchenyi István (6,4)
Kádár János (4,1)	Antall József (2,4)	Mátyás király (6,0)	Bethlen Gábor (3,9)	Hunyadi János (2,8)	Josip Broz Tito (4,8)
Deák Ferenc (2,2)	Jézus (1,9)	Zrínyi Ilona (4,6)	Tökés László (3,5)	Rákóczi Ferenc (1,8)	Attila (3,6)
Göncz Árpád (1,5)	Árpád fejedelem (1,8)	Mihail Gorbacsov (3,2)	Antall József (2,0)	Antall József (1,2)	John F. Kennedy (3,6)
Antall József (1,3)	Napóleon (1,8)	Nagy Imre (2,0)	Horthy Miklós (1,7)	Árpád fejedelem (1,2)	Teréz anyja (3,6)
aradi vértanúk (1,2)	Albert Einstein (1,6)	Deák Ferenc (1,8)	Márton Áron (1,7)	Kolumbusz Kristóf (1,1)	Franjo Tudjman (3,6)
Árpád fejedelem (1,0)	Deák Ferenc (1,5)	Horthy Miklós (1,6)	Nagy Imre (1,7)	Mahátma Gandhi (1,1)	Árpád fejedelem (3,1)
Dobó István (1,0)	Alexander Dubček (1,5)	Orbán Viktor (1,2)		Horthy Miklós (1,1)	Antall József (2,5)
Horthy Miklós (1,0)	II. János Pál (1,2)			Napóleon (1,1)	Mahátma Gandhi (2,0)
					Nagy Imre (2,0)
					Zrínyi Miklós (2,0)
N=1035	N=794	N=497	N=949	N=562	N=357

fel generációkat, mintha a határon túli magyarság nem is létezne. Aztán egyszer csak megdöbbsen a magyar társadalom egy része, hogy ezek még esetleg kérnek is valamit tőlünk, meg támogatjuk is őket, közben pedig mi is milyen rosszul állunk, stb. Ezt az érzést nagyon könnyű felszítani az emberekben. A magyar társadalom jelentős része gyakorlatilag semmilyen fajta közösséget nem érez a határon túli magyarokkal. És ezen felül is vannak rétegek, amelyek megingathatók, amikor azt mondják nekik, hogy a határon túliak majd elveszik tőlük a nyugdíjat.

– *Ha jól értem, az idealizált és elképzelt kompakt nemzeti egység valójában nincsen. Nem kötődnek hozzáunk annyira a kintiek, nem érznek érzelmi azonosulást, nem érzik, hogy van egy közösség, amely erősebb, mint ők, amely védi őket, amelynek az eszményei és értékei az övék is. A mag pedig, az anyaország, az általános erkölcsi válságnak minden jelét mutatja, beleértve a nemzettudat hiányát is.*

– Sajnos ez jórészt így van, már ami a határon inneni és túli relációt illeti. Azzal a kiegészítéssel, hogy a teljes szétszaggatottság szerencsére még így sem következtetett be, lásd például a történelmi tudat, az „emlékezőközösség” említett koherenciáját. Hadd tegyek itt egy kis múltbeli kirándulást a folyamat irányának érzékeltetésére. Azok az euforikus idők jutnak most

eszembe, amikor a Széchenyi Könyvtárból a kollégáimmal először mentünk ki felmérést végezni Székelyföldre, ’91 tavaszán. Akkor mi, nem akarom letagadni, bizonyos illúziókkal, erős érzelmi attitűdökkel közelítettünk a feladatunkhoz, és ezt csak fokozta az ottaniak nagy öröme, amivel fogadtak minket, s az a sok jó tapasztalat, amit szociológusként is szereztünk az értéktudat, a magyarságtudat és az olvasáskultúra ottani állapotáról. Ettől talán mi, vagy mondjam inkább: én egy kicsit talán túlértékeltem az ő pozitív tulajdonságaikat, mert hát közben nyilván ezer hétköznapi problémával küszködtek, és más dolguk is volt, mint

magyar klasszikusokat olvasni. Mégis ahhoz képest, ahogy Magyarországon akkortájt megroppant a kultúra gerince, és „elmaszatolódott” az értéktudat, mi tényleg azilumban éreztük magunkat, akár a Csallóközbe mentünk, akár a Székelyföldre vagy Zenta környékére. Most, amikor már nem ritkaság az, hogy reprezentatív felmérések készülnek az egész Kárpát-medencei magyarságról, azért realisabban látható, hogy az identitás nagy érzelmi telítettsége, ami a kilencvenes évek elején volt észlelhető – és ezt én nem tartom egyáltalán negatívumnak –, alábbhagyott, és az ezredfordulóra inkább a kulturális jellegű, és a tudatosabb, „vállalásos” identitás-elemek erősödtek. Én ezt pozitív folyamatnak tartom, mert nem jó, ha valami túl van emocionalizálva. Meg kell nézni az együttműködésnek a praktikus, de akár gazdasági vonatkozásait is. Pulyán volt egy előadás arról is, hogyan lehetne a gazdaság terén a Kárpát-medencei magyarság vagy a szórvány és többségi magyarság közötti együttműködést növelni. Jó és hasznos, amikor ilyen szempontok is felvetődnek, lelkiismeretesen és felelősen, mert a kisebbségi sorsot és a magyar–magyar együttműködést nem szabad csak a kultúra felől megközelíteni. Itt vadkapitalizmus van, úgyhogy ha ezen a téren nem történik valami fajta magyar–magyar együttműködés vagy egyáltalán előrelépés, akkor egy idő után tényleg az lesz, hogy „korgó gyomorral nem lehet Himnuszt énekelni” – de nem akarok nagyon triviális lenni.

Tiszteletben tartom tehát a racionális, realista megközelítéseket, ha azok tiszteletben tartják az anyanyelvi kultúra Kárpát-medencei identifikáló szerepének *primus inter pares* jellegét. Láttam egy tavalyi felmérés-sorozat eredményeit, amelyek a magyar identitás gyengüléséről, „feloldódásáról” árulkodnak. A kutatás, illetve a kérdezés módszereivel azonban sok mindenben nem értek egyet, azzal meg különösen nem, hogy az egész kutatáson érződik egyfajta direkt „varázstalanítási”, dezilluzionáló szándék az adatok kinyerésében és az interpretálásában egyaránt, amelyet éppen úgy hibásnak tartok, mintha valaki minden áron a saját illúzióit akarná igazolni. Az említett kutatás összemosza a lakhely és a haza fogalmát, és így azt sugallja, hogy az erdélyi magyarok többsége Romániát tekinti hazájának. Érdekes, hogy pont Erdélyben a legnagyobb azoknak az aránya (csaknem kétharmados!), akik a román nemzet részének tekintik magukat (igaz, jórészt a magyar mellett). Itt is tetten érhető a csúsztatás: nincs megkülönböztetve a politikai és a kulturális nemzet. Ha differenciálatlan kérdést kap a kérdezett, amely egy kicsit ködösít, abból sok minden kijöhet, csak a valós helyzet nem.

Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?

Erdély

33 éves férfi, újságíró: *Nem egy magam választotta tényező, hanem egy felsőbb hatalom döntése, amely elsősorban felelősséget rótt ki ezáltal. Nem külsőség. Életem egész folyamán egyik meghatározója. Kisebbségként a minden természetű kisebbség iránti empátia eredője.* (3)

60 éves nő, nyugdíjas: *Ez az anyanyelvem, ebbe születtem, meg vagyok elégedve. Jobb volna több nyelvet is ismerni, a magyarság nem hoz semmi örömet.* (60)

26 éves ápolónő: *Magyarnak lenni annyit jelent, mint magyarul cselekedni. Vagyis vállalni történelmünket, kultúránkat, hagyományunkat, nyelvünket, vallásunkat életünk minden pillanatában.* (211)

49 éves nő, nyugdíjas technikus: *Harcolni jogainkért, nem megalkudni a rendszerrel, magyarul beszélni hivatalos helyeken, gyerekeinket magyarul tanítani.* (311)

32 éves háziasszony: *Nálunk nem könnyű magyarnak lenni, de én büszke vagyok rá, ha sokszor meg is aláznak miatta.* (590)

45 éves férfi, könyvelő: *Az ember nem egy más nemzet rovására tett, nagy, melldöngető kijelentésekkel, hanem az életével, munkájával mutatja ezt meg.* (594)

67 éves nyugdíjas, munkás: *Isten ezt rendelte nekem, és ezen nem változtathatok, mert így természetes.* (785)

56 éves férfi, biztosítási tisztviselő: *Megőrizni az identitást és kiállni a jogaink és az elképzeléseink mellett, mindaddig, míg nem megy más ember vagy nép rovására.* (811)

24 éves óvónő: *Más kultúrához tartozás abban az országban, amelyben élsz.* (902)

60 éves nő, nyugdíjas: *Küzdelmet, védekezést. Mostanság bizonyítgatni a román ismerősöknek, hogy politikai követeléseink számukra nem ártalmasak, hogy gondolkodzanak is, mielőtt elhiszik a tévé, sajtó rólunk terjesztett rágalmait.* (952)

Kárpátalja

71 éves nyugdíjas nő: *Én szlovákként láttam meg a napvilágot, de férjem igazi magyar ember volt, aki mellett én is magyarrá váltam. Tisztelem, szeretem a magyarságot.* (1106)

40 éves férfi, mérnök: *Tartást ad. Hazát ad. A hagyomány és a szülők tiszteletét. Hovatartozást. A magyarok közt érzem jól magam. Magyarnak lenni a sorsom.* (1147)

18 éves nő, napszámos: *Jó, hogy magyar vagyok, és szeretnék minél hamarabb áttelepülni Magyarországra.* (1175)

68 éves nő, nyugdíjas: *Büszke vagyok rá, hogy magyar vagyok, de úgy érzem, hogy elnyomott vagyok és másodrendű állampolgár a szülőföldemen.* (1189)

41 éves nő, munkanélküli: *Magyar vagyok, és kész. Milyen lehetnék, ha egyszer annak születtem. A fiam az már magyar is, orosz is.* (1283)

55 éves nő, újságíró: *Elsősorban ember szeretnék lenni, s mint magyar szeretnék ember lenni.* (1295)

68 éves férfi, nyugdíjas: *Teljes szívvel, lélekkel – nem szabad megtagadnunk származásunkat. Kitartást, harc a fennmaradásért.* (1380)

68 éves férfi, nyugdíjas: *Magyarul énekelhetek a templomban, magyarul imádkozom és beszélek barátaimmal.* (1397)

Szlovákia

25 éves nő, programozó matematikus: *Tudom, hogy tartozom valahová, és ez nyugalommal tölt el. Mindemellett tudom, hogy nem vagyok sem több, sem kevesebb, mint más nemzetek fiai.* (2065)

20 éves nő, tanuló: *Emberi lényem egy összetevője, vagy minek nevezem. Benne van gondolataimban, érzelmeimben, elválaszthatatlan tőlem.* (2173)

54 éves férfi, szerelő: *Magyarul beszélni félelem nélkül!* (2261)

50 éves nő, gazdasági igazgatóhelyettes: *Számomra ez olyan természetes, mint levegőt venni, erőt tudok meríteni magyar irodalomból és művészetekből.* (2341)

38 éves tanítónő: *Valahová tartozni. Képviselni egy kisebbség érdekeit. Örök dilemma a harc és belenyugvás között.* (2430)

39 éves nő, egészségügyi alkalmazott: *Nincs különösebb vonzódásom a magyar nemzetiség iránt, de azért örülök is neki.* (2593)

30 éves nő, vállalkozó: *Semmit, ez nem fontos. Jobb, ha az ember félig az lesz, amilyenek körülötte többségben vannak. Így könnyebb az érvényesülés.* (2677)

Vajdaság

22 éves férfi, informatikus: *Magyarnak lenni azt jelenti, hogy büszke lehetek a régmúlt, de szenvedek a jelenben.* (3086)

43 éves nő, bírósági jegyzőkönyvvezető: *Rossz érzés, mert nem kellek sem a hazámnak, sem az anyaországnak.* (3211)

22 éves nő, eladó: *Magyar vérrokonsági kapcsolatokat, és idegen környezetben is megtartani a magyarságot.* (3341)

47 éves férfi (érettségizett) földműves: *Magyarnak születtem, magyarnak neveltek, magyar nyelvű könyveket olvasok, főképp a magyar nyelvű kultúra és művészet érdek, általában az egész magyarság sorsa érdekel.* (3394)

31 éves férfi, mérnök/tanár: *Könnybe lábad az ember szeme, ha meghallja a magyar himnusz.* (3444)

70 éves nő, háztartásbeli: *Alkalmazkodni a más nemzetekhez, itt Vajdaságban mi örökké elnyomásban leszünk.* (3476)

Magyarország

54 éves férfi, főrevizor: *Történelmi közösség tagjaként bízni a jövőben.* (4193)

32 éves nő, munkanélküli: *Egyfajta biztonságérzetet. Kultúra és a szellemi zsenik miatt is jó érzés magyarnak lenni.* (4110)

66 éves nő, nyugdíjas: *Mindent. Sírok, ha hallom a Himnusz. Engem minden ide köt, nyelv, család, ismerős.* (4245)

45 éves nő, raktáros: *Élhettem volna máshol, próbáltam is, de itt érzem magam igazán jól.* (4271)

35 éves takarítónő: *Semmi különös, egy a sok nép közül.* (4478)

34 éves nő, fényképész: *Itt élni, dolgozni, nevelni a következő generációt, és megtenni mindent, hogy itt legyen jó.* (4546)

47 éves ügyviteli asszisztens: *Egy állandó bizonytalanságot, stresszt jelent a korosztályomnak magyarnak lenni.* (4634)

(Néhány válasz a több ezer közül)

Én ezekre a témakörökre másképp kérdeztem rá ez-redfordulós felmérés-sorozatomban. Azt tapasztaltam, hogy a határon túli magyarságnak nincs kialakult hazatudata. Legalábbis az nem országokhoz köthető. Az ő hazatudatuk elsősorban a szülőföldre (vagy „szűkebb hazához”, illetve „tájhazához”) való ragaszkodást jelenti. Viszonylag erős volt a „tágabb szülőföldre”: Felvidékhez, Kárpátaljához stb. való kötődés is. Ám Szlovákiához vagy Ukrajnához, és tegyük hozzá: Magyarországhoz is – tehát minden „országhoz” – meglehetősen gyenge affinitás mutatkozott. A közép-európai identitás a határon túli magyarokban és a határon inneniekben egyaránt nagyon gyenge lábakon állt. Az Európához való tartozás tudata viszont jó közepes szintűnek mutatkozott. Ám a kutatás legmarkánsabb üzenete az volt, hogy a határon túli magyarságnak nem hazatudata, hanem inkább *kulturális nemzettudata* van, amelyben az érzelmi kötődés, az anyanyelv, a történelem, az irodalom, a szokások játszanak főleg összetartó szerepet – vagyis Illyés Gyula szavaival: a „haza a magasban”. Hozzáteszem, más kutatóműhelyek is arra a következtetésre jutottak, hogy a Kárpát-medence magyarságának a nemzettudata kultúrnemzeti tudat. A határon túli magyar identitás tehát nem politikai nemzetben gondolkodik, és nem is etnikai jellegű. A leszármazástudat meg a vérségi összetartozás tudata valójában csak kis szelete a színes identitás-kaleidoszkópnak. Manapság a *nemzet* fogalmát egyesek nem érzik kellően „politikailag korrektnek”, inkább *etnikumról*, meg *etnikai tudatról* szoktak beszélni akkor is, ha hasonló kultúrájú (nyelvű stb.) embercsoportok összetartozás-tudatáról van szó. Rengeteg maszatos kifejezés van forgalomban. Én mint szociológus ahhoz tartottam magam a kutatásaim során – és ez megvédi az embert a saját elfogultságaitól is –, hogy azt próbáltam minél hívebben a kategóriáinkkal visszatükröztetni, amit a kérdeztettek *maguk* tekintettek identitásuk, nemzet- és hazatudatuk lényeges jegyeinek.

A legmagasabb küszöböt a határon innen és túli relációkban kell átlépni, de a határon túli különböző országok és régiók között sem jelentéktelenek a küszöbök. Az értékrendbeli hasonlóságok ellenére meglehetősen más a felvidéki és a vajdasági magyarok helyzete: az utóbbiak egy pravoszláv kultúrán belül képeznek kisebbséget, a másikat a többségi nép vallásával és kultúrájával való erős hasonlóság jellemzi. (Még ha rövidlátó és felelőtlen politikusok mindent megtesznek is a harmónia megbontásáért.) A Felvidéken a magyarok számára a vallásnak nincs akkora identifikáló szerepe, mert ők is és a szlovákok is főleg katolikusok. Kárpátalján és Erdélyben a vallásnak hihetetlen erős identifi-

Az egyes nemzeti identitástípusok által preferált könyvolvasási szokások (olvasásgyakoriság, ízléskategóriák) öt ország felnőtt magyar népességében (18 éven felüli reprezentatív felnőtt minták adatai alapján)					
Identitás-kategóriák	Magyarország 2000	Szlovákia (Felvidék) 1999	Ukrajna (Kárpátalja) 1999	Románia (Erdély) 1999	Szerbia (Vajdaság) 2000
Válaszhiány, meghatározhatatlan	nem (időnként) olvasók; „lektűr”	nem olvasók; „ismeretközlo”	nem olvasók; „ismeretközlo”, („bestseller+ lektűr”)	nem olvasók; „ismeretközlo”	nem vagy időnként olvasók; „bestseller+ lektűr”
Negatív és közömbös	nem olvasók; („ismeretközlo”, „bestseller+ lektűr”	nem (és ritkán) olvasók; „lektűr”, „ismeretközlo”	nem olvasók; „bestseller+ lektűr”	(nem vagy nagyon ritkán olvasók); „bestseller+ lektűr”, „ismeretközlo”	nem olvasók; „bestseller+ lektűr”
Természetes adottság	nem (nagyon ritkán) olvasók; „ismeretközlo”, „lektűr” („romantikus”)	nagyon ritkán (és nem) olvasók; „ismeretközlo” („romantikus” „lektűr”)	„bestseller + lektűr”; („ismeretközlo”)	nem olvasók; „bestseller, +lektűr”	nem és nagyon ritkán olvasók; („bestseller+ lektűr”, „romantikus”)
Tartozni valahová	(rendszeres olvasók) „modern”	(olvasók); „lektűr”, „ismeretközlo” („romantikus”)	(rendszeres olvasók); („modern+ klasszikus”)	(időnként és rendszeresen olvasók)	(rendszeres olvasók); („ismeretközlo”)
Közös anyanyelv, kultúra	rendszeres (időnként) olvasók; „modern”	rendszeres olvasók; „romantikus” („modern+ klasszikus”)	(időnként és rendszeresen olvasók); „modern+ klasszikus”; „ („ismeretközlo”)	(időnként és rendszeresen olvasók; „modern+ klasszikus”	(időnként és rendszeresen) olvasók; „modern+ klasszikus”, „bestseller I.”
Pozitív érzelmek	rendszeres olvasók; „bestseller”, „romantikus”	(időnként olvasók; „romantikus”, „bestseller I.”, („lektűr”)	nem olvasók, időnként (rendszeresen) olvasók; „romantikus”, („bestseller”)	(időnként és rendszeresen) olvasók; „bestseller I.”, „romantikus”, („bestseller + lektűr”)	nagyon ritkán és rendszeresen olvasók; „ismeretközlo”, „romantikus”
Vállalás, feladat	(rendszeres olvasók); „modern”, („romantikus”)	(időnként és rendszeresen) olvasók; „bestseller II.”, „modern+ klasszikus”, („bestseller I.”) I.”)	(rendszeres) olvasók; „modern+ klasszikus”, („bestseller I.”, „ismeretközlo”)	(időnként és rendszeresen) olvasók; „modern+ klasszikus”	olvasók; „romantikus”, „modern+ klasszikus”, („bestseller I.”)

káló hatása van, és ez persze nem csak a többségi nép vallási kultúrájától való erős eltérésből fakad, hanem tradicionálisabb értékrendjükből is. Erdély és Kárpátalja után a legvallásosabb nemzetrész a Vajdaság magyarsága. A Délvidék „visszavallásosodott”: ahogy a jugoszlávizmusból sok értelmiségi és nem értelmiségi magyar visszatért a magyarságába, a vallástalan magyarok száma is erősen csökkent. Magyarországon a Rákosi-korszakban voltak utoljára olyan magas vallásossági adatok, ha a templomba járók arányát nézzük (ugye, megint csak „súly alatt nő a pálma”!), mint manapság a határon túli magyarság többségében.

– *A nemzettudatot az ízlés, a kultúra-fogyasztás is meghatározza...*

– Igen, ez valóban így van, ezt saját kutatásaim is megerősítik: összefüggés van az identitástudat pozitív hangoltsága, tudatossági szintje és az olvasáskultúra magasabb színvonala között, mint ahogy együttjárás tapasztalható a töredezett, közömbös és elutasított identitás, valamint az olvasáskultúra deficitese állapota között is. Ami a magyarországi valós folyamatokat illeti, ez a hihetetlen nagy kommercializálódási, ízlésbomlási tendencia nem ígér sok jót mindazokra a tudati jelenségekre vonatkozólag, amelyeknek kapcsolata van az ízléssel. A kultúra kommercializálódási és

bulvárosodási tendenciái mögött komplex okok állnak, a folyamatban azonban jelentős szerepük van a médiumoknak, konkrétan a kereskedelmi televízióknak. Ez a hatás oly döbbenetes erejű, hogy minden kultúrszociológiai jellegű felmérés belebotlik. Nagy bűnünk, hogy „szalonképessé”, sőt követendő példává avatnak alpári minőségeket.

Ráadásul a közösségi érzés egészséges civil formái helyett láthatóan egy erős individualizációs folyamat zajlik, ami nem a fejlett, a közjóban is gondolkodó individuumok világát hozza, hanem az önös, egymástól elszigetelt egyedek inkoherens társadalma felé visz. Szerencsére a civil társadalom is bontakozóban van (pl. a zöldek jelenléte egy településen, mozgalom azért, hogy a kórházuk megmaradjon, hogy az iskolájukat megőrizzék stb.): mondjuk így, a lokális identitásnak vannak azért szép példái. Tehát azért van egy éledező közösségiség is.

Az ízléskátyúból és az értéktudatnak ebből a nagy, globális színezetű bizonytalanságából talán van kiút. Az az érzésem, hogy ezt már sokszor láttuk, gondolkunk a *Tragédia* Róma-színére, vagy a fogyasztói társadalmak ifjúságának vallási ébredésére: ebből a hihetetlen nagy szellemi és lelki vitaminhiányból a vitaminhiány megszüntetésére törekvő mozgalmak is ki fognak bontakozni – remélhetőleg.

A babitsi értelemben vett nemzettudat azt mondja, hogy „a színek együtt adják ki a képet, a hangok együtt adják ki a koncertet”, tehát nem abszolutizálja a magyarság kulturális sajátosságait, hanem „csak” nélkülözhetetlennek tekinti az Európa és az emberiség kulturális palettáján. Nélkülünk ez a kép Babits szerint nem ugyanaz a kép lenne. Tehát van egy jól méretezett önértéktudat is benne, ami nem buzog túl, és mások önértéktudatának és identitásának a tiszteletével jár együtt. Egyébként szociológiailag kimutatható, az én előző vizsgálatomban is nagyon jól látszott, amikor a toleranciára való hajlandóságot ütköztettük az identitástudat különböző típusaival: a vállalt, kiegyensúlyozott identitás járt együtt a leginkább toleranciával. Tehát a más identitását akkor tudom igazán tiszteletben tartani, ha nekem is van egy saját „identitás-platfomom”, ahonnan a másikkal kapcsolatba léphetek. Nem tudom, ez a fajta magatartás mikor lesz általános vagy legalábbis jobb pozícióban Magyarországon, egyelőre csak bízok benne. A trendek, amiket most szociológus szemmel meg lehet figyelni, nem ez irányba mutatnak. De bízom abban, hogy a trendek megváltozhatnak.

Azért bízok ebben, mert az ember nem szívesen mondja azt, hogy minden kétségbeesett. Illyés írja valahol, hogy egy franciaországi társaságban beszélgettek, és oda lyukadtak ki, hogy a világ igazából katasztrófa felé halad, és az egyetlen logikus emberi magatartás az öngyilkosság. Majd föláll az egyik fiatal ember, és azt mondja, hogy na jó, rendben van, ezt megbeszéltük, most mennem kell, mert viszem a fiamat korcsolyázni. Szóval nem csak azért mondom mindezt, mert nem szívesen esem kétségbe (mert akkor, attól félek, nagyon kétségbe fogok esni), hanem egyszerűen mert a kultúra története azt mutatja, hogy az emberiség végül is mindig valahogy, öngyógyító módon kilábal ezekből a nagy válságokból.

– *Én azt gondolom, hogy most minden együtt áll ahhoz, hogy a magyarság egy kicsit összeszokjon...*

– Most nem állunk jól. Ha sportnyelven akarnék szólni, innen szép nyerni. Az valószínűnek látszik, hogy a magyarságtudat, ha nem is enyészik el, még kevesebb érzelmi, valamivel kevesebb irodalmi és kulturális, és több hétköznapi praxishoz kötődő elemet fog tartalmazni. Egy biztos, hogy a reáliáknak több elemet kell juttatni a jövőendő egészséges identitásában – az érzelmek kiiktathatatlansága mellett. Konkrétabban: el kellene érni, hogy megérje magyarnak lenni vagy magyarul tudni. Burgenlandban akkor kezdtek ismét magyarul tanulni, ez is elhangzott Pulyán, amikor a magyarországiak ész nélkül mentek át vásárolni

a határ túloldalára. A már nyelvüket levetett egykori magyar családok gyermekei beiratkoztak a magyar nyelvtanfolyamokra. Tehát el kell hitetni, hogy ez igazából egy érték, az együttműködés lehetősége.

Mi most Magyarországon egy mély és sötét völgyben vagyunk, és a határon túliak is – erről nem nagyon beszélünk, mert mentjük maradék illúzióinkat – mintha lefelé ereszkednének kulturális értelemben a domboldalon. Danielle Steel most már egy székely faluban is hovatovább ugyanolyan népszerű, mint Jókai és Wass Albert. Felmerül a kérdés, hogyha mi Magyarországon egyszer elindulunk fölfelé, találkozunk-e a határon túli kultúrtestvéreinkkel a hegyoldalon, s ha igen, hol?

A magyar a világ egyik egészen különös nyelve, amely egy ősi kultúrát hordoz (ami miatt egyébként öltre mennek egymással a beszélői, hogy ez mennyire finnugor, vagy mennyire türk vagy más – mi mindig öltre megyünk minden témában és minden időben...). De az tagadhatatlan, hogy ahhoz képest, hogy viszonylag milyen kevés beszélője van, olyan nyelv, amely a modernitást és a hagyományokat is egyaránt képes híven tükrözni. Nagy érték, de fennáll a veszély, hogy konyhanyelvvé válik, mondjuk, száz éven belül. Az egyetemen a hallgatóimnak el szoktam mondani, hogy az nem olyan magától értetődő, hogy későbbi utódaik is magyar nyelven tanulják majd a szociológiát, mert lehet, hogy angolul „kifizetődőbb” lesz. Ha pedig a tudomány elhagyja az anyanyelvet, fennáll a veszélye annak, hogy az anyanyelv „elkonyhanyelvededik”. (Határon túl már ma is sokszor az!) Ezzel nem ijesztgetni akarom őket, hanem felelősségüket akarom feléleszteni, hogy mint magyar értelmiségieknek, nekik is értékörzőnek kell lenniük. Amikor beléptünk az Európai Unióba, két verset olvastam fel nekik: Arany János *Vásárban* című versét, és Berzsenyitől a *Fohászkodást*. Az előbbi a hihetetlenül szemérmes honszeretet vallomása, az utóbbi egy gyönyörű istenes vers, amelybe a kösziklába vésett hit-igazságok mellett belefért a modern ember a tépelődő hite is. A két verset rájuk bízom, mint megőrzendő örökséget: az Európai Unióban és a világon senki sem fogja ezt helyettük megőrizni. A társadalom jelentős része most viszonylag könnyen elereszthetőnek tartja ezeket az értékeket. Igen, egyrészt modernizálódunk kell, másrészt viszont meg kell őriznünk kulturális örökségünket. Az „emberarcú” modernségnek ez a nagy feladata: megtalálni az egyensúlyt a kettő között. Hogy ez mennyire sikerül, majd meglátjuk, illetve majd meglátják az utódaink.

Módos Péter